

نحوه ایجاد روح اخلاص در اعمال از دیدگاه آیات و روایات

لیلا نوبخت نیارق^۱

چکیده

اخلاص، نعمت خداوند در وجود انسان است تا انسان با انجام اعمال خالص، به عالی‌ترین مراتب اخلاقی و بالاترین رستگاری که رضایت پروردگار است نائل گردد؛ آیات و روایات بسیاری به تبیین اخلاص در اعمال پرداخته و نحوه رسیدن به روح اخلاص را بیان نموده‌اند؛ پژوهش حاضر با اتخاذ رویکرد کتابخانه‌ای و توصیفی، نحوه ایجاد روح اخلاص در اعمال از دیدگاه آیات و روایات را بررسی کرده است؛ یافته‌ها حاکی از آن است که سرچشمه اخلاص ایمان و معنی آن پاک بودن انسان از هرگونه انگیزه غیر الهی است که انسان در سیر معنوی خود به آن نیاز دارد. اما ممکن است اخلاص دچار آفت‌هایی قرار گیرد که از مهمترین آن ریا و از بین رفتن حُسن عمل است. اطاعت و پیروی از قرآن، پیامبر خاتم و ائمه اطهار که آئینه تمام‌نمای اخلاص هستند، آفت خطرناک ریا را از نیت می‌زداید، انسان را به ملکه تقوا آراسته می‌کند و به اعمالش رنگ خدایی می‌بخشد.

کلید واژه‌ها:

اخلاص، ایمان، تقوا، ریا، عمل.

^۱. طلبه سطح ۲ حوزه علمیه فاطمه الزهرا (سلام‌الله‌علیها) نمین le.nobakht@yahoo.com

مقدمه

اخلاص، فرمان و نعمت پنهانی خداوند به بنده خویش است، که دیدار پروردگار را به وی هدیه می‌کند، و باعث عدم تصرف شیطان بر آدمی شده، مایه‌ی رهایی از آتش دوزخ می‌گردد؛ اخلاص شریفترین مرتبه رفتار و زمینه ساز کسب عالی‌ترین مراتب اخلاقی است. از آنجا که اخلاص، مجمع همه فضایل و در عین حال درمان همه رذایل اخلاقی است، یکی از مهمترین موارد اصلاح فرد و جامعه و زیربنای تشکیل مدینه فاضله است؛ اخلاص در قرآن معنایی لطیف و روح‌پرور دارد و آن اینکه عبادات و اعمال انسان از هرگونه ریا و شهرت‌طلبی به دور بوده و انگیزه کارهای فردی و اجتماعی، فقط کسب رضای خدا باشد.

بررسی کتاب‌ها و پژوهش‌های انجام یافته در این زمینه نشان می‌دهد که علیرغم اهمیت مسئله حجم قابل توجهی از پژوهش‌ها، صرف بیان مفهوم اخلاص و ضرورت وجود آن در اعمال و رفتار انسان پرداخته اند که می‌توان به چند نمونه از آنها اشاره نمود از جمله: مقاله «جایگاه اخلاص در نظام تربیتی اسلام» نوشته‌ی طیب‌دهقان‌پور و اعظم رستگار (۱۳۸۹)، به بررسی اخلاص پرداخته و اخلاص را به عنوان زمینه‌ساز عالی‌ترین مراتب اخلاقی و مجمع فضایل و درمان رذایل اخلاقی معرفی نموده‌اند؛ مقاله «اخلاص روح توحیدی عمل» نوشته‌ی مجتبی جولایی‌فر (۱۴۰۰)، به بررسی معنای اخلاص در قرآن برای انجام وظایف در عبادات و اعمال و انگیزه فرد در کسب رضای الهی و دوری از ریا و شهرت‌طلبی پرداخته است؛ مقاله «اخلاص را مرور کنیم» نوشته‌ی جواد فرخی (۱۳۸۶)، اسباب، علل، ریشه و زمینه‌های اخلاص را مورد بررسی قرار داده و عواملی مثل باور راستین، علم و دانش دینی، کم کردن آرزوها و عدم احساس نیاز به بندگان را از عوامل اخلاص بیان نموده است.

انسان برای کسب رضای خدا و سعادت ابدی، لازم است اعمال و رفتار خویش را به زینت اخلاق آراسته سازد؛ به همین دلیل بررسی اخلاص و تبیین و تحقیق در مورد صفات و ویژگیهای آن از دیدگاه آیات و روایات امری ضروری است که می‌تواند انسان را به شناخت دقیق و درست روح اخلاص و نحوه ایجاد و آراسته نمودن خود به آن در اعمال و رفتار راهنمایی کند و بدون کمک گرفتن از بایدها و نبایدهای اخلاقی از آیات و روایات، دستیابی به روح اخلاص در اعمال بسیار مشکل و یا حتی غیرممکن می‌باشد.

این مقاله به بررسی دیدگاه اسلام در مورد نحوه ایجاد روح اخلاص در اعمال از دیدگاه آیات و روایات پرداخته، و برآنیم تا با مراجعه به آیات و روایات، مراحل و چگونگی ایجاد روح اخلاص در اعمال را یافته و با بررسی چگونگی آراسته شدن به فضایل اخلاقی و پرهیز از رذایل اخلاقی، چگونگی ایجاد روح اخلاص در اعمال را بیان نماییم؛ مهمترین سوالی که پیش روی پژوهش حاضر قرار دارد این است که از دیدگاه آیات و روایات، چگونه می‌توان روح اخلاص را در اعمال ایجاد نمود؟ در این پژوهش سعی شده است به شیوه علمی و با استناد به آیات و روایات به این سوال پاسخ داده شود.

مفهوم شناسی

مفهوم لغوی و اصطلاحی برخی از کلیدواژه‌ها، به جهت آشنایی و نیز درک بهتر مطالب، بررسی و ارائه می‌گردد.

اخلاص

معنای لغوی: «اخلاص در لغت به معنای خالص کردن است. این واژه از «خَلَص» گرفته شده است. خالص یعنی صاف و پاک از هرگونه آلودگی»^۱

معنای اصطلاحی: «ضد ریا اخلاص است و آن عبارت است از: خالص ساختن قصد از غیر خدا و پرداختن نیت از ما سوی الله.»^۲

ایمان

معنای لغوی: «از واژه اَمِنَ، به معنای آرامش خاطر و زوال دلهره گرفته شده است.»^۳

معنای اصطلاحی: «اعتقاد به خداوند، جهان آخرت، نبوت و رسالت پیامبر گرامی است؛ این سه، تشکیل دهنده ارکان ایمان و سایر عقاید به گونه‌ای به آنها باز می‌گردند.»^۴

ریا

معنای لغوی: از ریشه «روی» و «به معنای به نیکوکاری تظاهر کردن، خود را پاکدامن جلوه دادن»^۵

معنای اصطلاحی: «انجام کارهای نیک یا فراهم نمودن آثار آن به قصد منزلت یافتن در نزد مردم است»^۶

^۱. عبد خدایی، فروغی از اخلاص در مکتب وحی و نغمه های شاعرانه، فصلنامه مشکات، شماره ۸۲

^۲. نراقی، معراج السعاده، ص ۶۲۸

^۳. راغب اصفهانی، مفردات، ص ۲۵

^۴. سبحانی، مرزهای توحید و شرک در قرآن، ص ۱۷

^۵. معین، فرهنگ فارسی، ص ۵۷۲ و ۵۷۳

^۶. نراقی، معراج السعاده، ص ۲۲۸

۱- نحوه ایجاد روح اخلاص در اعمال از دیدگاه آیات

اخلاص مقدمه نیکی‌ها و با ارزش‌ترین مقامی است که انسان به آن می‌رسد؛ از این رو در این قسمت، فضیلت اخلاص در عمل و همچنین آفات عمل خالص را از دیدگاه آیات بررسی می‌کنیم.

۱-۱ فضیلت اخلاص در اعمال

اخلاص، اکسیری است که به اعمال انسان ارزش بخشیده و ملاک قبولی اعمال است.^۱ «مقامی است رفیع از مقامات مقربین، و منزلی است منیع از منازل راه دین.»^۲ آیه اخلاص پنجمین آیه سوره بینه است که داشتن اخلاص در همه اعمال را از فرمان‌های خدا می‌داند. «و به آنها دستوری داده نشده بود جز اینکه خدا را پرستند در حالی که دین خود را برای او خالص کنند و از شرک به توحید بازگردند، نماز را برپا دارند و زکات را بپردازند؛ و این است آیین مستقیم و پایدار!»^۳ منظور از دین که باید آن را برای خدا خالص کنند به عقیده بعضی از مفسران همان عبادت است، و جمله‌ای که قبل از آن ذکر شده نیز همین معنی را تأیید می‌کند.^۴ ولی این احتمال وجود دارد که منظور مجموعه دین و شریعت باشد، یعنی آنها مأمور شده بودند که خدا را پرستش کنند و دین و آئین خود را در تمام جهات خالص گردانند، این معنی با گستردگی مفهوم دین سازگارتر است، و جمله بعد که دین را به معنی وسیع مطرح کرده^۵ همین معنی را تأیید می‌کند.^۶

خداوند می‌فرماید: «بگو: نماز و تمام عبادات من، و زندگی و مرگ من، همه برای خداوند پروردگار جهانیان است.»^۷

در این آیه اشاره به این می‌کند که «بگو: نه تنها از نظر عقیده من موحد و یکتاپرستم بلکه از نظر عمل، هر کار نیکی که می‌کنم. نماز من و تمام عبادات من و حتی مرگ و حیات من همه برای

۱. اسحاقی، چگونه زیستن، ص ۶۵

۲. نراقی، معراج السعاده، ص ۶۲۸

۳. "وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ"، بینه: ۵

۴. "الَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ" همان

۵. "و ذلك دين القيمة" همان

۶. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۳۸۶، ج ۲۷، ص ۲۰۳ و ۲۰۴

۷. "قُلْ إِنْ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ"، انعام: ۱۶۲

۲-۶ راه رسیدن به اخلاص

«در روایات اسلامی به مسأله نیت، اهمیت فوق‌العاده‌ای داده شده است، و اصلاً برنامه اسلام این است که هر عملی را با رنگ نیت و انگیزه آن می‌پذیرد حدیث معروف پیامبر (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) «قوام هر عمل به نیت است.»^۱ را که همه شنیده‌ایم بیانگر همین حقیقت است و بعد از مسأله نیت روی اخلاص تکیه شده است که اگر آن باشد، عمل فوق‌العاده پر ارزش و الاّ فاقد ارزش خواهد بود.»^۲ احادیث بسیاری از ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در مورد اخلاص و چگونگی دستیابی به اخلاص بیان شده است که به چند مورد اشاره می‌کنیم:

پیامبر خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌فرمایند: «برای خدا کار کن، تو را از همگان کفایت می‌کند.»^۳ و نیز می‌فرمایند: «دوری کردن از حرامها، کمال اخلاص است.»^۴ امام علی (علیه‌السلام) برای رسیدن به روح اخلاص در اعمال، اینگونه می‌فرماید: «اخلاص، میوه یقین است.»^۵

«خلوص نیت، به اندازه شدت دینداری است.»^۶

«آرزوهایت را کم کن، اعمال خالص می‌شود.»^۷

«ریشه اخلاص، چشم برکندن از دست مردمان است.»^۸

۱. "لا عمل الا بالنیة"، حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱، ص ۳۳

۲. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۱۲، ص ۶۲۴

۳. "اعْمَلْ لَوَجْهِ وَاحِدٍ يَكْفِيكَ الْوُجُوهُ كُلُّهَا"، موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (علیه‌السلام) به نقل از کنز العمال، ۵۲۶۰

۴. "تَمَامُ الْإِخْلَاصِ اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ"، همان، ۴۴۳۹۹

۵. "الْإِخْلَاصُ ثَمَرَةُ الْيَقِينِ"، آمدی، غررالحکم، ج ۱، ص ۲۱۴، ح ۸۵۳

۶. "عَلَى قَدْرِ قُوَّةِ الدِّينِ يَكُونُ خُلُوصُ النِّيَّةِ"، همان، ج ۴، ص ۳۱۵، ح ۶۱۹۲

۷. "قَلِيلُ الْأَمَالِ تَخْلُصُ لَكَ الْأَعْمَالِ"، همان، ص ۵۱۱، ح ۶۷۹۳

۸. "أَصْلُ الْإِخْلَاصِ الْيَأْسُ مِمَّا فِي أَيْدِي النَّاسِ"، همان، ج ۲، ص ۴۵۹، ح ۳۲۹۱

«پاک کردن عمل [از ناخالصیها] بهتر از خود عمل است.»^۱

«کسی که ظاهر و باطنش و کردار و گفتارش یکی باشد، امانت را پرداخته و عبادت را خالص کرده است.»^۲

«غایت یقین، اخلاص است.»^۳

امام صادق (علیه السلام) در حدیثی می‌فرماید: «عمل خالص، آن است که نخواهی کسی جز خداوند (عز و جل) تو را بر انجام آن بستاید.»^۴

نتیجه گیری

اسلام با تبیین جایگاه حقیقی انسان، جایگاه والایی را برای وی در دنیا و عقبی در نظر گرفته است؛ یکی از خصائصی که انسان را به آن جایگاه می‌رساند، اخلاص است؛ اخلاص آن است که انسان از هرگونه شائبه غیر الهی پاک باشد و در تمام برنامه‌ها تنها به پروردگار و رضای او بیندیشد، و به دستورات الهی بدون چون و چرا عمل کند؛ از این رو انسان برای پیشبرد این مسیر نیاز به الگویی دارد که مورد تأیید پروردگار و مایه سوق به رستگاری و سعادت‌مندی است؛ قرآن، پیامبر خاتم و جانشینان برحق ایشان را بهترین و تنها الگوی رستگاری معرفی می‌کند؛ در این راستا، نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که بر اساس تعالیم اسلامی و آیات و روایات، اخلاص از ایمان سرچشمه می‌گیرد. انسانی که مومن است و دارای ملکه تقوا بوده تنها خدا را قادر مطلق می‌داند و همه اعمال خویش اعم از عبادی و غیرعبادی را برای خدا و جلب رضایت وی و در نهایت رسیدن به رستگاری عظیم که لقای خداوند است انجام می‌دهد. و نیت و اعمال خویش را به ریا یا لذت‌های نفسانی آمیخته نمی‌کند؛ پس در این زمان که آرامش و سعادت خود را در رضای خداوند می‌جوید و رضایت افراد جامعه را در امتداد رضایت خداوند می‌خواهد نه در مسیر ارضای امیال نفسانی خویش، به زینت اخلاص آراسته شده، و روح اخلاص را در اعمال و رفتار خویش ایجاد نموده است.

۱. "تَصْفِيَةُ الْعَمَلِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ"، مجلسی، بحار الأنوار، ج ۷۸، ص ۹۰، ح ۹۵

۲. "مَنْ لَمْ يَخْتَلِفْ سِرُّهُ وَ عَلَانِيَتُهُ، وَ فِعْلُهُ وَ مَقَالَتُهُ فَقَدْ أَدَّى الْأَمَانَةَ وَ أَخْلَصَ الْعِبَادَةَ"، نهج البلاغة: نامه ۲/۲۶

۳. "غَايَةُ الْيَقِينِ الْإِخْلَاصُ"، آمدی، غررالحکم، ج ۴، ص ۲۶۹، ح ۶۳۴۷

۴. "الْعَمَلُ الْخَالِصُ، الَّذِي لَا تُرِيدُ أَنْ يَحْمَدَكَ عَلَيْهِ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ"، الكليني، الكافي، ج ۲، ص ۱۶، ح ۴

منابع

* قرآن کریم

* نهج البلاغه

الف - کتب فارسی

۱. اسحاقی، سیدحسین، چگونه زیستن، تهران: مشعر، چاپ دوم، ۱۳۸۷ ه.ش.
۲. سبحانی، جعفر، مرزهای توحید و شرک در قرآن، ترجمه: مهدی عزیزان، تهران، مشعر، چاپ دوم، ۱۳۸۰ ه.ش.
۳. جمعی از فضلا، برگرفته از پیام امام امیرالمؤمنین (علیه السلام)، مکارم شیرازی، ناصر، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۸۶ ه.ش.
۴. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، چاپ اول، ۱۳۷۷ ه.ش.
۵. _____، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ۲۷، ۱۳۸۶ ه.ش.
۶. معین، محمد، فرهنگ فارسی، تهران: مهارت چاپ هشتم، ۱۳۸۴ ه.ش.

ب - کتب عربی

۱. آمدی، ابوالفتح عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، چاپ اول، ۱۴۱۳ ه.ق.
۲. حرانی، ابن شعبه، تحف العقول عن آل الرسول (صلی الله علیه وآله وسلم)، ترجمه: علی اکبر غفاری، قم، ۱۳۶۳ ه.ش.
۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت: دار الشامیه، چاپ اول، ۱۴۱۲ ه.ق.
۴. شیخ حر عاملی، وسایل الشیعه، قم: آل البيت الإحياء التراث، ۱۴۱۴ ه.ق.
۵. شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا، قم: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۴۰۴ ه.ق.
۶. طباطبائی، سید محمد حسین، نهایه الحکمه، قم، نشر اسلامی، چاپ پنجم، ۱۴۰۴ ه.ق.

۷. کلینی، محمد بن یعقوب، «اصول کافی»، ترجمه: محمد باقر کمرهای، تهران: اسوه، چاپ اول، ۱۳۷۵ ه.ش.
۸. علامه مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۰۴ ه.ق.
۹. عیاش السلمی، ابی النصر محمد بن مسعود، التفسیر العیاشی، ترجمه: هاشم رسولی محلاتی، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۹۹۱ م.
۱۰. متقی، علی بن حسام‌الدین، کنز العمال فی سنن الأقوال و الأفعال، مصحح: حیانی، بکری - سقا، صفوه، بیروت: موسسه الرساله، چاپ اول، ۱۴۰۹ ه. ق.
۱۱. نراقی، ملا احمد، معراج السعاده، تهران: هجرت، چاپ اول، ۱۳۷۱ ه.ش.

ج - مقالات

۱. اعرابی، غلامحسین، «اخلاص و راه های درمان آفت آن از نگاه امام خمینی (ره) بزرگ ترین عالم تشیع در دوره معاصر»، پرتال امام خمینی، ۱۴۰۲، ۱۳۸۶ ه.ش، شماره ۱۸۹۸۹۲.
۲. خرمی، جواد، «اخلاص را مرور کنیم»، نشریه مبلغان، ۱۳۸۶ ه.ش، شماره ۹۲.
۳. دهقان پور، طیب و رستگار، اعظم، «جایگاه اخلاص در نظام تربیتی اسلام»، مجله مدیریت اسلامی، ۱۳۸۹ ه.ش، شماره ۸۰.
۴. جولایی فر، مجتبی، «اخلاص روح عمل توحیدی»، ماهنامه پاسدار اسلام، ۱۴۰۰ ه.ش، شماره ۴۶۹ و ۴۷۰.
۵. سبحانی، جعفر، «عمل ریاکاران بی ایمان مثل های زیبای قرآن» ماهنامه مکتب اسلام، ۱۳۸۰ ه.ش، شماره ۱۰.
۶. سلیم زاده، احمد، «علائم و نشانه های اخلاص»، روزنامه کیهان، ۱۳۹۸، شماره ۲۰۱۶۰.
۷. عبدخدایی، محمد هادی، «فروغی از اخلاص در مکتب وحی و نغمه های شاعرانه»، فصلنامه مشکات، ۱۳۸۸، شماره ۸۲.

د - سایت

۱- گوگل <https://www.google.com>

۲- جامع الاحادیث <https://hadith.inoor.ir>

۳- اسلام کوئست www.islamquest.net

۴- ره آورد نور <https://www.rahavardnoor.ir>